

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی، گروه علوم اجتماعی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: جامعه‌شناسی

عنوان:

جلوه‌های جامعه آرمانی از منظر نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر سید محمد تقی

استاد مشاور:

دکتر ساسان ودیعه

نگارش:

صدیقه اسلامی نژاد

زمستان ۱۳۸۹

« زمین اگر برابر کلهکشان تکرار شود ؛ حجم حقیری است که گنجایش بلندی تو را نخواهد داشت
 قلمرو نگاه تو دورتر از بیداست و چشمان تو معبدی که ابرها نماز باران را در آن سجده می کنند
 زمین اگر چشم داشت بزرگواری تو اینسان غریبه نمی ماند
 هیچ جرأتی جز قلبا تو نسوخت...

ای معنویت نامحدود ...

زوداست حتی در زمین نام تو برده شود

زمین فقط پنج تابستان به عدالت تن داد و سبزی این سال ها تنمۀ آن جو بیار بزرگ است که از سرچشمۀ

نابیدایی جوشید، و گرنه خاک را بی تو جرأت آبادانی نیست

من اگر می دانستم پشت آسمان چیست

تو همانی ...

تو آن بهار نامانی که زمین عظیم دیگر هیچگاه به این تجریت سبز تن نداد

آن یکبار نیز در ظرف تنگ فهم او نگنجیدی

ای بهناوری که عشق و شمشیر را به یک بستر آوردی

دنیا نمی تواند بداند

تو کیستی ... »

... و اگر در پس هزاران مرتبه از برگریزان خونین آن حقیقت جاودانه، هموای مرغان عاشق، طلوع صبح
 لبخندت را نقشه سرایی می کنیم، نه از آن که ما را تاب و تجری آینه داری شعاعی از جلوات سرچشمه ی
 نابیدایی توست که سر برداشته ایم تا پهنای دشت بغض عطشان گلومغان را در رفعت سرچشمه ی جوشان پاکتی
 ات روان سازیم. تسلیم شده ایم به بانوی آب و افلاک که در نجوای موحدانه اش ظهور حقیقت هستی را در
 ولایت اعلیٰ علی تو برای عالمیان می طلبید ...

تقدیم به فاطمه ی زهرا (س) که نعم العون بود برایت علی طاعة الله ...

سپاس بیکران پدر فرزانه ام را که قداست وجودش فروغ سیر زندگانی ام بوده و هست!
و مادر مهربانم را که گلهای وجودم مدیون دل بارانی اوست
و برای همیشه چشمانم خیره تابش کریمانه ی شان ...
و سپاسگزارم اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر تقی (استاد راهنما) جناب آقای دکتر
و دیعه (استاد مشاور) و جناب آقای دکتر تنهایی (استاد داور) را که بی بهانه باده علم و
معرفتشان را در جام فهم ریختند و در ترقیم این مجموعه مرا مرهون الطافشان نمودند.

بسمه تعالی

«تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد»

اینجانب صدیقه اسلامی نژاد دانشجوی کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی با شماره دانشجویی ۸۰۰۰۴۷۴۳۰۰ اعلام می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان نامه با عنوان «جلوه های جامعه آرمانی از منظر نهج البلاغه» حاصل کار پژوهشی خود بوده و چنانچه دستاوردهای پژوهشی دیگران را مورد استفاده قرار داده باشم، طبق ضوابط و رویه های جاری آن را ارجاع داده و در فهرست منابع و مآخذ ذکر نموده ام. علاوه بر آن تأکید می‌نمایم که این پایان نامه قبلاً برای احراز مدرک هم سطح، پایین تر یا بالاتر ارائه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدینوسیله متعهد می‌شوم، در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام، توسط دانشگاه، بدون کوچکترین اعتراضی آن را بپذیرم.

۲
تاریخ و امضاء
۸۹، ۱۲، ۱

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۶/۹/۸۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم صدیقه اسلامی نژاد از پایان نامه ی خود دفاع
نموده و با نمره ۱۹/۵ به حروف نوزده و پنجاه صدم و با درجه عالی مورد
تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است.)

کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۵۰۵۸۷۲۰۱۷	کد واحد: ۱۰۱	نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۸/۲/۲۲		نام و نام خانوادگی: صدیقه اسلامی نژاد
تاریخ دفاع پایان نامه: ۱۳۸۹/۹/۱۴		شماره دانشجویی: ۸۴۰۰۰۲۷۳۲۰۰
رشته تحصیلی: جامعه شناسی		

عنوان پایان نامه: جلوه های جامعه آرمانی از منظر نهج البلاغه

استاد / استادان راهنما: جناب آقای دکتر سید محمد تقی

استاد / استادان مشاور: جناب آقای دکتر ساسان ودیعه

آدرس و شماره تلفن: استان گیلان- رشت - خیابان سردار جنگل - خیابان استقامت - کوی شهید رجایی - پلاک ۱۴

چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روشهای اجرا و نتایج به دست آمده):

این پایان نامه براساس چارچوب نظری مبتنی بر ساختار تحلیل جامعه شناسی به مختصات و جلوه های جامعه ی آرمانی از منظر نهج البلاغه و سیره ی اجتماعی حضرت علی (ع) با منظور داشتن نمود و روابط استانی شناسانه و پویایی شناسانه در فرایند ساخت نظام اجتماعی با تکیه بر عناصر هستی شناسانه ی نظام سالم در حوزه مرادفات اجتماعی پرداخته شده است که شاخصهای مورد تکرار در طرح تحلیلی مشخص شده است.

مطالعه در آزادی یا بهره گیری از روش استادی و تاریخی با استناد به عبارات گویای نهج البلاغه صورت گرفته است.

هدف اصلی در این تحقیق تعیین مؤلفه های جامعه آرمانی نه به مثابه انواع آرمانی، بلکه به منزله ی مختصات نمونه های اعلی مدینه ی فاضله، با قابلیت استفاده عینی در جوامع بشری می باشد. به طوریکه ویژگیهای خدا محورانه ی آن برای شاخص گزینی و الگو برداری محققان جهت اقدام در نظام اجتماعی به گونه ی کاربردی معرفی گردد. در این راستا، با فرض مسلم دانستن ضرورت نقلی اقامه ی حکومت در سیره ی نبوی و علوی در حفظ نظام اجتماعی، آن دسته از ویژگیهای سیاسی و اجتماعی که نمود و برجستگی بیشتری دارند و از اهم عناصر یک جامعه ایده آل تلقی می شوند گزین گشته و بر حد توان اثر در آن باره سخن رود. در این زمینه با توجه به اشارات متعدد روایی نهج البلاغه، ضمن طرح و ارزیابی معرفت شناسانه ی مسأله ی عدالت فرد و جامعه، نمونه ای از ارزشها نظیر عدالت و آزادی به دلیل اهمیت آن در جوامع بشری، با اجتناب از پذیرش تکرر در معنی عدل و آزادی و یکدگر نیات این دو مفهوم بر مدار حق و درک نسبت و تقدم آنها نسبت به یکدیگر، در نهج البلاغه مورد مطالعه قرار گرفت.

پژوهشگر معتقد است، دستیابی به مختصات مدینه ی فاضله، آرزوی دیرینه ی بسیاری از متفکران علاقمند به مباحث فلسفی و سیاسی است. در این پژوهش وجوه خط مشی گذاری آرمانی علوی و برخی از ویژگیها و الزامات آموزه ی حق مدار آن در سیاستگذاریهای اجتماعی، با معرفی مشخصه هایی چون، تفکیک بانگهی کارکردی، اجرای عدالت اجتماعی و تحقق آزادی اجتماعی براساس حقوق شهروندی در تمام سطوح زندگی اجتماعی افراد جامعه عنوان ویژگیهای کلی در ساخت اجتماعی و سیاسی جامعه آرمانی شناخته شد. در مجموع می توان گفت، مینا و محور قرار گرفتن عدالت و ضرورت دم آن بر سایر ارزشهای اجتماعی، در پی ریزی جامعه مطلوب و آرمانی ره آورد مهمی از سیر تکمیل این پژوهش است. دستاورد دیگر این تحقیق، یکدگر عملگرایی به امکان استفاده و الگو برداری دقیق و عینی از عملکرد معصومان علیهم السلام در حوزه اجتماعی، با تأکید بر اینکه سیره ی معصوم، طور کامل قابل الگو برداری و پیاده سازی است.

رئیس دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی

مناسب است

مناسب نیست

تاریخ و امضاء

۱۳۸۹/۹/۱۴

فصل اول: کلیات طرح

مقدمه	۱
۱-۱ پیشینه تحقیق	۳
۲-۱ بیان مسأله	۵
۳-۱ اهداف مطالعه	۱۰
۴-۱ اهمیت مطالعه	۱۲
۵-۱ تعریف مفاهیم	۱۵

فصل دوم: مطالعات نظری

مقدمه	۲۱
۱-۲ مرور متون مطالعاتی	۲۲
۱-۲-۱ اصالت فرد و جامعه	۴۰
۲-۱-۲ پیشینه و ضرورت طرح بحث اصالت	۴۰
- اصالت به مفهوم حقوقی	۴۳
- اصالت به مفهوم فلسفی	۴۴
- اصالت به مفهوم اجتماعی	۴۴
- مفهوم اصالت در تفکر اسلامی	۵۰
- دیدگاه اندیشمندان مسلمان در باب ترکیب ماهیت جامعه	۵۱
- اصالت فلسفی جامعه در نهج البلاغه	۵۹
- اصالت از دیدگاه اجتماعی	۶۳
اندیشه ی آرمانشهر(مرور مدینه های فاضله در تاریخ)	۷۱
- تفاوت مدینه فاضله با اتوپیا	۹۰
- مدینه فاضله پس از رنسانس	۹۱
- مدینه فاضله در عصر جدید	۹۸
- جامعه آرمانی در اسلام	۱۰۲

۲-۲ چارچوب نظری

- ۱۰۸ ۱-۲-۲ ساختار تخیل جامعه شناختی
- ۱۱۰ - هستی شناسی اجتماعی
- ۱۱۰ - ایستایی شناسی اجتماعی
- ۱۱۱ - معنای کنش اجتماعی
- ۱۱۲ - ساخت جامعه در معنای کنش پیوسته
- ۱۱۳ - خصائص پنجگانه کنش پیوسته
- ۱۱۴ - پویایی شناسی اجتماعی
- ۱۱۷ - مفاهیم تحلیلی و مفاهیم مکتبی
- ۱۱۷ ۲-۲-۳ اصول جامعه شناسی
- ۱۱۷ - اصل اول جامعه شناسی: راهها و اهداف
- ۱۱۹ - اصل دوم جامعه شناختی: تفکیک یافتگی
- ۱۱۹ - اصل سوم جامعه شناختی: اصل هم فراخوانی
- ۱۲۳ ۲-۳ سئوالات تحقیق

فصل سوم: روش تحقیق

- ۱۲۵ ۳-۱ رویکرد تحقیق
- ۱۲۵ ۳-۲ طرح تحقیق
- ۱۲۷ ۳-۳ فن تحقیق
- ۱۲۷ ۳-۴ طرح تحلیلی
- ۱۳۰ ۳-۵ تعاریف عملیاتی

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

- ۱۳۲ ۴-۱ هستی شناسی اجتماعی در نهج البلاغه
- ۱۳۴ ۴-۱-۱ روابط متقابل فرد و جامعه (فرایند اجتماعی شدن)
- ۱۳۶ ۴-۲ ایستایی شناسی اجتماعی در نهج البلاغه
- ۱۳۷ ۴-۲-۱ عناصر تقسیم اجتماعی کار
- ۱۳۷ - تخصص گرایی کارکردی (تحرك اجتماعی)
- ۱۳۹ - طبقات اجتماعی

۱۴۱	- تمرکز ناپایدار
۱۴۴	- شاخص قدرت
۱۵۰	۲-۴ ساخت سیاسی و اجتماعی جامعه آرمانی در نهج البلاغه
۱۵۴	۱-۲-۴ حق شهروندی و حق قشربندی
۱۵۹	۲-۲-۴ رابطه متقابل انسان و جامعه (اصالت فرد یا جامعه)
۱۵۹	۳-۲-۴ اصالت فرد و جامعه در نهج البلاغه
۱۶۰	- اختیار در انسان از دیدگاه نهج البلاغه
۱۶۱	- تأثیر قدرتمندان در جامعه بشری
۱۶۶	- تقدم منافع علوم مسلمین
۱۶۷	۳-۴ عدالت اجتماعی
۱۷۰	۱-۳-۴ ابعاد عدالت اجتماعی در نهج البلاغه
۱۸۳	۴-۴ آزادی
۱۸۴	۱-۴-۴ اقسام آزادی اجتماعی در نهج البلاغه
۲۰۳	- تقدم آزادی یا عدالت ؟
۲۱۰	۵-۴ پویایی شناسی اجتماعی در نهج البلاغه
۲۱۳	۱-۵-۴ مراحل و فرایند دگرگونی
۲۱۳	۲-۵-۴ شرایط عینی جامعه آرمانی
۲۱۶	- همیاری اجتماعی
۲۱۷	- جامعه ی مشارکتی
۲۱۹	۵-۵-۴ شرایط ذهنی جامعه ی آرمانی
۲۲۲	۶-۵-۴ موانع دگرگونی
۲۲۲	۷-۵-۴ فرجام دگرگونی
فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات		
۲۳۱	۱-۵ نتیجه گیری
۲۳۵	۲-۵ پیشنهادات
۲۳۶	فهرست منابع و ماخذ
		- چکیده انگلیسی

فهرست جدول ها

صفحه	عنوان
۱۳۲	جدول ۲-۴: نیازهای انسانی در نظام اندیشگی علوی

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۲۰	۱-۲: نمایه انگاره های جدل شناسی در جوامع
۲۲۵	۱-۴: نمایه روابط ساختاری در جامعه آرمانی

مقدمه

تا آنجا که در حافظه تاریخ به یاد مانده است، هیچگاه انسان از اندیشه و رؤیای بهزیستن فارغ نبوده و همیشه، نگاه او برای یافتن آمیزه ای بهتر و سامان یافته تر، دور دستها را نظاره کرده است. رؤیای مذبور، در زندگانی انسان، به گونه های مختلفی تبلور یافته است و بارزترین نمونه از آن را در اندیشه ی مدینه فاضله می یابیم. آرمان شهر زمینی که در آن از نابسامانی و دغدغه های جوامع موجود، اثر و نشانی نباشد.

بهشت موعود زمینی، علاوه بر بهشت آسمانی، رؤیای همیشگی انسان بوده است و گمان نمی رود که تا پایان تاریخ نیز، تغییری بر آن رود. اما همین اندیشه، خود، در میان اوراق تاریخ، تعینات گوناگونی یافته و هریک از اندیشه و ران بزرگ تاریخ، تصویری ویژه از آن بر صفحه ضمیر انسانها نقش کرده اند. گذشته از تصاویر مختلف بر جای مانده از دیدگاههای متفکران در هر عصر، در این رابطه یک امر در وهله نخست مسلم می نماید و آن، عظمت و اهمیتی است که این موضوع، در مجموعه تفکرات و آرزوهای بشر داشته و جایگاه ویژه و ممتازی که در نمودار اندیشه وی به خود اختصاص داده است. موضوع مورد بحث در این پژوهش تحریری است دوباره بر همان داستان پرتأمل، منتهی تحقیقی از نگاه مذهب و اندیشه های دینی. اگر دین به عنوان عنصر برجسته ی فرهنگی نگاهبان حیات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بدانیم که آموزه های آن به محافظت از جوانب مختلف حیات یاری می رساند، مباحث جامعه شناسانه داعیه عطف توجه به سازمان های اجتماعی را دارند و تبیین کننده نهادها، نقشها و کارکردها در زندگی جمعی می باشند. جامعه شناسی که بویژه در حوزه علوم فرهنگ فعالیت می کند ابزاری است که بوسیله ی آن می توان با تتبع در بعد متنی دین انواع و مفاهیم متون کهن دینی را به منظور بهره گیری از احکامی که اعتبار عام دارند، استخراج و تصفیه نمود. در این میان نهج البلاغه به عنوان یک اثر منحصر بفرد و معتبر دینی، اجتماعی، تاریخی، سیاسی و اخلاقی است که پرچمدار عدالت خواهان و آزاد مردان جهان در تاریخ اسلام، در صفحه صفحه ی آن با موشکافی و دقت کامل ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی را می شکافد و بنیاد یک جامعه مدنی و ارتباط سالم انسانها از منظر حقوق فرد و جامعه و رابطه مطلوب میان مردم عادی (رعیت) و حکومت (زمامداران) را بیان می کند. به طوری که می توان از سطر سطر این کتاب عناصر بنیادین حیات اجتماعی را بازشناخت و به وظایف هر بخش واقف شد. در

واقع در این مجال در پی آن هستیم تا با بررسی ابعاد و ویژگیهای اجتماعی و سیاسی جامعه مطلوب یا آرمانی به معرفی جلوه های جامعه آرمانی از دیدگاه نهج البلاغه پردازیم. آرمانی که در اندیشه شیعی، بر واقعیت‌های برین دلالت می کند. آرمانی که نه با بسنده نمودن به واقعیت‌های موجود، بلکه با اعتقاد به فراسوی افقها، حرکت انسان از واقعیت‌های موجود به سوی واقعیت‌های برین را ممکن می داند. زندگی اجتماعی در اندیشه شیعی، همواره در پرتو آرمان محقق بوده است و نیز تاریخ حیات اجتماعی شیعیان با جامعه آرمانی آغاز می شود و با جامعه آرمانی پایان می پذیرد.

۱-۱ پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع تحقیق پژوهشهایی انجام شده که با موضوع مورد بررسی مرتبط می باشند و برخی از سئوالات آن را مستقیم و غیر مستقیم بررسی نموده اند. نخست پایان نامه ای با عنوان « تفکرات اجتماعی (دیدگاه های جامعه شناسی) حضرت علی (ع) در نهج البلاغه » می باشد. این پژوهش که در آن به بررسی اندیشه های اجتماعی و جامعه شناسی علی (ع) در نهج البلاغه پرداخته شده، با استفاده از روش کتابخانه ای انجام گرفته است. بخش اول، به بررسی مفهوم جامعه و مفاهیم اجتماعی قریب به آن و عوامل اتحاد افراد در جوامع از دیدگاه جامعه شناسان و نهج البلاغه اختصاص داده شده است. در بخش دوم، به بررسی منشأ اجتماع و ضرورت آن از دیدگاه فیلسوفان اجتماعی و نهج البلاغه پرداخته شده و آراء و نظریات اربابان علم و معرفت در این زمینه مورد بررسی قرار گرفته است. بالاخره بخش سوم، به بررسی تفصیلی اصالت فرد یا جامعه اختصاص داده شده و به بررسی اندیشه ها و آراء جامعه شناسان و امام (ع) در موضوع مذکور می پردازد. یافته های حاصل از پژوهش نشان می دهد، واژه « امت » یکی از مهمترین مفاهیم اجتماعی در فرهنگ اسلامی بوده که محتوای جدید جامعه شناختی خود را مدیون ظهور اسلام می باشد. ویژگیهای امت از دیدگاه نهج البلاغه اینچنین بر شمرده شده است: (۱) اساس تنظیم انواع مختلف روابط در بین افراد عضو امت، دین است که در حقیقت به معنای دریدن حجابها و شکستن حصارهای قومی، جدایی نژادی، زبانی، جغرافیایی و غیره به عنوان معیاری برای تفکیک و افراد از یکدیگر می باشد. (۲) برخورداری از یک نظام رهبری قوی و الهی که ضامن اجرای قوانین دینی، مجازات متخلفان و در نهایت تأمین سعادت مادی و معنوی افراد امت می باشد. دین به عنوان معیار قابل قبول در ارتباط و اتحاد افراد انسانی با یکدیگر است. برخی از عوامل مؤثر در شکل گیری و تحول شخصیت از نظر امام (ع) عبارتند از: اختیار، عقل، فطریات، غرایز، و غیره. انسان نه یک موجود منفعل محض می باشد و نه یک موجود مقاوم نفوذ ناپذیر که در برابر هرگونه تأثیری از خارج عایق باشد.^۱

پایان نامه ی دیگر با عنوان « حکومت صالحان در قرآن و روایات اسلامی » مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت. در این تحقیق اعتقاد به مهدویت از دیدگاه ادیان و مکاتب مختلف مطرح شده و در بخش دوم، در قرآن کریم

^۱-برزگر کلشمی، ولی اله؛ « تفکرات اجتماعی (دیدگاه های جامعه شناسی) حضرت علی (ع) در نهج البلاغه »، پایان نامه کارشناسی ارشد، (الهیات، معارف اسلامی و ارشاد) راهنما: محمد جواد یوسفیان، دانشگاه امام صادق (ع)، شهریور ۱۳۶۹.

و در بخش سوم منشأ اعتقاد به مهدویت در دین اسلام مورد بررسی قرار گرفته و بخش چهارم عقیده اهل سنت و شیعه درباره ی مهدی موعود و بخشهای بعدی در خصوص تولد و زندگی امام عصر(عج) و حکومت در زمان غیبت و در پایان علائم ظهور را مطرح نموده است. در تحقیق فوق نقطه اوج خوش بینی انسان را نسبت به آینده، متبلور در اندیشه فوتورسیم (اعتقاد به ظهور منجی) می داند. تحقیق فوق بیشتر جنبه توصیفی داشته و در آن تنها به عقاید در خصوص قطعیت بوقوع پیوستن جامعه جهانی بسنده شده است.^۱ رساله ای دیگر با عنوان « ویژگیهای اجتماعی- سیاسی جامعه مطلوب از دیدگاه قرآن » به بررسی ویژگیهای اجتماعی سیاسی جامعه آرمانی قرآن پرداخته است. پس از بیان معنای لغوی و اصطلاحی جامعه و مدنی الطبع بودن انسان، جامعه آرمانی و جامعه آرمانی قرآن تعریف و ویژگیهای هر یک را برشمرده است. آن گاه طرح جامعه آرمانی در قرآن را تبیین و اهداف آن را بیان نموده و در ادامه مباحث، پس از بیان ضرورت طرح بحث اصالت، مفهوم اصالت، اصالت فرد، اصالت جامعه و اصالت فرد و جامعه به این نتیجه رسیده است که از نگاه قرآن، فرد و جامعه هر دو اصالت دارند. در فصل بعد که مهمترین فصل این نوشته است، مفهوم آزادی در لغت و اصطلاح، اقسام آزادی، و برخوردهای متفاوت فقها و علمای شیعه با این مقوله، صور مختلف آزادی در قرآن، بیان شده است. با آوردن سه نمونه عینی از خود قرآن، نحوه برخورد قرآن با افکار و اندیشه ها را که همراه با آزادی و توأم با احترام بوده، برنموده است. پس از بیان مفهوم نظارت عمومی و راههای شناخت معروف و منکر به اهمیت، آثار انجام و عواقب ترک آن مورد بحث قرار گرفته است. بالاخره در آخرین فصل، ضمن بیان مفهوم عدالت، جایگاه و اهمیت آن، اشکال مختلف عدالت از نگاه قرآن با ذکر شواهد قرآنی تبیین و موانع اجرا و راه تحقق آن بحث شده است.^۲

نگارنده تحقیق حاضر علیرغم کند و کاو در موضوعات و پژوهشهای انجام شده در حوزه جامعه آرمانی و نهج البلاغه با رساله و تحقیقی که عیناً تحت عنوان رساله حاضر یعنی « جامعه آرمانی از دیدگاه نهج البلاغه » باشد، مواجه نشد. هرچند آنگونه که نتایج جستجو در تحقیقها و پژوهشهای موجود نشان می دهد، نمونه مقالات و پژوهشهایی در حیطه ی مربوط به جامعه مطلوب و سالم از منظر نهج البلاغه وجود دارند که هرکدام موضوعات مستقلی از موضوع مورد نظر ما را بررسی نموده اند که برخی نیز در همان حوزه ی خاص سیاسی

۱- قنبری گل، محمد حسین؛ « حکومت صالحان در قرآن و روایات اسلامی » پایان نامه کارشناسی ارشد، راهنما: منصور پهلوان، دانشگاه تهران (الهیات و

معارف اسلامی) ، ۷۸-۱۳۷۷

۲- قربان زاده، محمدباقر، « ویژگیهای اجتماعی- سیاسی جامعه مطلوب از دیدگاه قرآن » ؛ پایان نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محمدعلی مهدوی راد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۹

یا اجتماعی از وجاهت علمی بالایی برخوردار می باشند. اما به زعم نگارنده هیچکدام لااقل از حیث کمیت به گستردگی موضوعی و مفهومی تحقیق حاضر نبوده اند.

۱-۲ بیان مسأله

در نوشتار حاضر، که در پی یافتن تصویر مذهبی مدینه فاضله از دریچه نهج البلاغه ایم، همچنین می خواهیم بدانیم تعالیم دینی دربردارنده چه موضوعی در برابر این نوع نگرش نسبت به انسان هستند. نسبت و ارتباط تفکر دینی و تفکر انسان مدار در چیست؟ و اینکه با اقتباس از آن خصوصیات، بتوان در ترسیم الگوی جامعه ی اسلامی، که نیاز و عطش امروزین جامعه ماست، برنامه ای هر چند ناقص فراهم آورد. کشف توافق و یا تقابل این دو با یکدیگر می تواند در گشودن گره های بسیاری، در عرصه مسائل جدید انسانی راهنما و هدایتگر ما باشد. دریچه تمامی این پرسشها نیز به یک دغدغه درونی باز می گردد. همه ما، به عنوان انسانهایی دیندار و معتقد به حقایق دینی بر این باوریم که تعالیم دینی، دربردارنده قواعد و فرمولهای اصلی سعادت بشر است، سعادت زمینی و آسمانی. اگر این قواعد به خوبی فهم گردد و به درستی در عمل به کار آید، می تواند جامعه انسانی را در مسیری مطلوب جاری سازد. اما چرا تا این زمان حرکتی از سوی جوامع دینی، بویژه، اجتماع مسلمانان، در راستای رسیدن به این سعادت همه جانبه صورت نگرفته است. این در حالی است که در جوامع دیگر نیز، حرکت به سوی توسعه و پیشرفت این جهانی، معمولاً، با نوعی بی اعتقادی نسبت به مذهب همراه بوده است. چه مشکل و مانعی در این میان است؟ شاید تعالیم مذهبی هیچ گونه جهت گیری نسبت به زندگی این جهانی بشر ندارند. شاید مذهب، صرفاً، جنبه ای آسمانی دارد و زندگی زمینی بشر را به خود او واگذارده است. و شاید تعالیم دینی، این راه را به ما نشان داده اند، اما، ما هستیم که از مذهب، ظاهری را برگرفته ایم و باطنی را وانهادیم. شاید بدفهمی ها و کژاندیشی های ما، این تعالیم را واژگونه دریافت داشته اند. کدام یک از این پاسخها صحیح اند؟ پاسخ نخست، نوعی برداشت از دین و دینداری ارائه می دهد که زمینه را برای اندیشه سکولاریزم فراهم ساخته است. اندیشه سکولار، نسبت به دین در طرح و نقشه این جهان، اعتنایی قایل نیست و جایگاهی برای آن باز نکرده است. این تفکر، در شکل بسیار متداول، دین را از سیاست جدا می داند، اما در بنیان و اساس، به طور کلی، هیچ جایگاهی برای دین در زندگی این جهانی انسان، باز نکرده است، نه در حکومت، نه در اقتصاد، نه در نحوه معیشت، نه در اخلاق و تربیت این جهانی و نه در ارتباطات و رفتار انسانی. بنابراین در این تحقیق درصدد خواهیم بود برای یافتن احکام عملی زندگی اجتماعی از دیدگاه اسلام، خاصه

نهج البلاغه به جهان بینی و فلسفه حیات و آنچه در جامعه شناسی از آن به هستی شناسی یاد می شود از دیدگاه آن حضرت رجوع نموده تا ضمن آن به درک روشنی از لوازم و مقتضیات زندگی اجتماعی که معطوف به اهداف عالی آفرینش است نائل شویم و در نهایت با بضاعت مزجاة خود تصویری هرچه نزدیکتر به جامعه آرمانی علوی و اسلامی ترسیم کنیم. چراکه بنابر دیدگاه بسیاری از مفسرین اسلامی هدف نهایی انبیاء همان توحید و کمال انسان است. همکاریهای اجتماعی افراد موجب نیل انسان به سعادت دنیوی و اخروی می شود و سعادت واقعی و کامل هم جز در ظرف اجتماع سالم تحقق نمی پذیرد.

برای پاسخ به پرسشهای یاد شده، ناچاریم که نخست، تصویری دقیق از اندیشه ی مدینه فاضله در قرائتهای مختلف آن داشته باشیم. به همین منظور، به مرور تاریخ اندیشه انسانی پرداختیم تا تعینات مختلف این اندیشه را باز یابیم. در این میان، به طور کلی، بانی گیری مشخصات اجتماعی و سیاسی تفکر علوی به مرزهای بحث جامعه مطلوب سیر کنیم تا از این رهگذر، در پرتو آموزه های دینی، برداشتی صحیح نسبت به پرسشهای طرح شده بیابیم و به طور کلی، مواضع مذهب را به عنوان یک امر آسمانی، در برابر یک آرمان زمینی؛ یعنی، اندیشه ی مدینه فاضله باز یابیم.

شخصیت امام علی ابن ابیطالب(ع)

امام علی بن ابی طالب، امام اول شیعیان علاوه بر عصمت و امامت شان، یکی از بزرگترین دانشمندان بشریت به شمار می روند و زمینه های مختلف علمی، دارای آراء و دیدگاههای عمیق و ناب می باشند. « براساس تحقیقات همه جانبه ای از آغاز ظهور اسلام تا کنون درباره ی امام علی ابن ابیطالب(ع) چه بوسیله ی مشاهده کنندگان معاصر او و چه بعدها توسط متفکران صاحب نظر اسلامی و دیگر ملل صورت گرفته است. این حقیقت پذیرفته شده که شخصیت علی(ع) چنان که در قلمرو مکتبهای الهی (غیر از نبوت) در ردیف پیامبرانی مانند ابراهیم(ع) ، موسی(ع) ، عیسی(ع) ، محمد(ع) (صاحبان رسالت کلی) قرار دارد، در قلمرو پیشتانان کاروانیان انسانی که تکامل در انسانیت را هدف گیری نموده اند، در صف اول جا گرفته است. علی(ع) پیامبر نیست و خضوع و تسلیمش در برابر پیامبر اسلام و ایمان راستین او به خاتم پیامبر اسلام و ایمان راستین او به خاتم پیامبران(ع) چیزی نیست که قابل کمترین تردید باشد. شایستگی امام علی(ع) برای مقام نمایندگی

رسالت‌های کلی نه تنها از سوی صاحب‌نظران جهان تشیع، بلکه از طرف همه ی فرقه‌ها و مذاهب اسلامی و غیر اسلامی بدون کمترین ابهامی ابراز شده است.^۱

شبلی شمیل که از پیشتازان مکتب مادیگری بود، می نویسد:

«پیشوا علی بن ابیطالب بزرگ بزرگان، یگانه نسخه ای است که نه شرق و نه غرب، نه در گذشته و نه امروز، صورتی مطابق این نسخه ندیده است.»

میخاییل نعیمه نویسنده ی، صاحب نظر و متفکر انسانی مسیحی عرب می نویسد: «هیچ مورخ و نویسنده ای هر اندازه هم که از امتیاز نبوغ و رادمردی برخوردار باشد، نمی تواند از انسان بزرگی مانند پیشوا علی(ع) یک چهره کلی در مجموعه ای که حتی هزار صفحه هم باشد، ترسیم نماید و دورانی پر از رویدادهای بزرگ مانند دوران او را توضیح دهد. تفکرات و اندیشه های آن ابرمرد عربی و گفتار و کرداری را که او میان خود و پروردگارش انجام داده است، نه گوش شنیده و نه چشمی دیده است، تفکرات، ایده ها، گفتارها و کردار او خیلی بیش از آن بوده است که با دست و زبان و قلم وی بروز کرده و در تاریخ ثبت شده باشد.»

ابن سینا می نویسد:

«... به این دلیل بود که شریف ترین انسان و عزیزترین انبیاء و خاتم رسولان(ع) به مرکز حکمت و فلک حقیقت و خزانه ی عقل امیرالمؤمنین(ع) فرمود: «ای علی، چون مردمان در تکرار عبادت رنج برند، تو در ادراک معقول رنج ببر تا بر همه سبقت بگیری.» و این چنین خطاب جز در مورد او چون بزرگی راست نیامدی که او در میان خلق چنان بود که در میان محسوس. لاجرم چون با دیده ی بصیرت عقل، مدرک اسرار گشت، همه ی حقایق را دریافت و به دیدن حکم داد. و برای این بود که گفت: «اگر پرده برداشته شود، بر یقین من افزوده نگردد.»

حسن ابن یسار بصری که از مشهورترین علماء و دانشمندان قرن اول هجری است، می نویسد:

«علی بن ابیطالب ربانی امت اسلامی و دارای عظمت و سابقه منحصر به فرد و نزدیکی با پیامبر اکرم. او هرگز از امر الهی غفلت نورزید و در راه دین ملامتی در او تأثیر نداشت.»

«ابن ابی الحدید شارح نهج البلاغه که از مطلع ترین علمای اهل تسنن و متفکر در فلسفه و کلام و صاحب نظر در تاریخ اسلام است، می نویسد:

^۱ - جعفری، محمد تقی، «نهج البلاغه امیرالمؤمنین علی علیه السلام»، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰، ص ۲۴.

« امتیازات انسانی علی(ع) از لحاظ عظمت و جلال و شهرت در آن حد اعلاست که شرح کردن و بحث و تفصیل دادن آن ها ناروا و بیهوده است ... من چه بگویم در حق مردی که دشمنانش نتوانستند عظمت ها و فضایل او را منکر شوند و همه ی آنان به برتری شخصیت او اعتراف کردند ... من چه بگویم درباره ی مردی که همه ی فضیلتها به او منتهی می شود و هر مکتب و هر گروهی خود را به او منسوب می سازند. آری او است رئیس همه ی فضیلت ها.»

محمد عبده بزرگترین روحانی و دانشمند عالم تسنن معاصر سید جمال الدین اسدآبادی می نویسد: « هنگام مطالعه ی نهج البلاغه، گاهی یک عقل نورانی را می دیدم که شباهتی به مخلوق جسمانی نداشت. این عقل نورانی از گروه ارواح و مجردات الهی (ملکوتیان) جدا شده و به روح انسانی پیوسته، و آن روح انسانی را از پوشاک های طبیعت تجرید نموده، تا ملکوت اعلا بالا برده و به عالم شهود و دیدار روشن ترین انوار نایل ساخته است. و با این وصف شگفت انگیز، پس از رهایی از عوارض طبیعت در عالم قدس آرمیده است. و لحظات دیگری صدای گوینده ی حکمت را می شنیدم که واقعیات درست را به پیشتازان و زمامداران گوشزد می کرد و موقعیتهای تردیدآمیز را به آنان نشان می داد، و آنان را از لغزشهای اضطراب آور بر حذر می داشت و به دقایق سیاست و طرق کیاست راهنمایی می کرد و آنان را با مقام واقعی ریاست آشنا می ساخت و به عظمت تدبیر و سرنوشت شایسته بالا می برد.»

مجموعه سخنانی که محمد (ص) درباره ی علی (ع) فرموده است، به روشنی اثبات می کند که علی در قلمرو مکتبهای الهی در ردیف اول رهبران است:

« ای علی، نسبت تو به من مانند هارون به موسی است، مگر در نبوت که پس از من پیامبری نیست.»
« هر کس بخواهد به حضرت آدم(ع) در علمش بنگرد و به نوح (ع) در تقوایش و به ابراهیم (ع) در بردباری اش و به موسی(ع) در هیبتش و به عیسی (ع) در عبادتش، بنگرد به علی بن ابیطالب.»

دو نکته بارز در شخصیت اوست که از دیدگاه خودش به خوبی می توان آن ها را شناخت. اول اینکه علی(ع) یک راستگو و صادق محض بود، در سرتاسر زندگی اش، در کردار و گفتار و رفتارش جز صدق و راستی نمی توان یافت. طبیعت انسانی او در اوج کمال راستی و درستی قرار داشت. دوم اینکه گروهی از پاک ترین مردم صدر اسلام تحت تعلیم شخصیت خاص علی (ع) قرار داشتند، که این تربیت یافتگان، خود هر یک سرآمد زمان خود شدند. و سرانجام میراث مبارک و نابی که به تصدیق عالمان دین بی هیچ خدشه و عیب و نقص از او به امانت به دست ما رسیده، مجموعه گهربار نهج البلاغه اوست.

چگونگی تألیف نهج البلاغه :

نهج البلاغه عنوانی است که ابوالحسن محمد بن حسین موسوی معروف به « سید رضی » و « شریف رضی » برای منتخبی از خطبه ها و مواعظ، نامه ها و عهدنامه ها، و کلمات قصار امیرمؤمنان علی (ع) برگزیده است، وی در سال ۳۵۹ هجری، دیده به جهان گشود و در سال ۴۰۶ هجری، دیده از جهان فرو بست. سید رضی هم از جانب پدر و هم از جانب مادر نسبی بس شریف داشت. از سوی پدر با پنج واسطه به امام هفتم شیعیان حضرت موسی ابن جعفر (ع) و از سوی مادر با شش واسطه به امام چهارم، حضرت علی ابن حسین (ع) می رسید. سید رضی سخنان امیر مؤمنان (ع) را از میان کتابهای گوناگون استخراج کرده و با سبکی دلپذیر و مطلوب تنظیم نموده است.^۱

پس از کتاب خدا، سیر و سیاحت تا حدودی دقیق و همه جانبه در مجموعه ی نهج البلاغه اثبات می کند که صاحب این سخنان به طور عموم با همه ی حقایق زندگی انسان در ارتباط های چهارگانه یعنی:

ارتباط انسان با خویشتن

ارتباط انسان با خدا

ارتباط انسان با جهان هستی

ارتباط انسان با همنوع خود

آشنایی قلبی و عقلی تام و تمام داشت.

مسلم است که با شناختهای معمولی هرگز نمی توان شخصیت امام علی ابن ابیطالب (ع) را دریافت. به ویژه اگر پژوهشگر در مواردی جویای عناصر و فعالیتهای روحی آن بزرگوار باشد. آمیزه ای از عدالت و محبت با وابستگی به خداوند متعال، از علی بن ابیطالب (ع) شخصیتی ساخته که در نادره ی همه ی دورانهاست.^۲ نگارنده با اعتقاد و اذعان به اینکه دین اسلام با داعیه فلاح و رستگاری انسان، شامل جامعترین و کاملترین دستورات برای تمامی جنبه های زندگی انسان بوده و قرآن بزرگترین متن جامعه شناسی جوامع بشری است، لذا حضرت علی (ع) نیز که پروده ناب این مکتب بوده و با علم الهی خود به تمامی جنبه ها و نیازهای انسانی اشراف داشته، خود به عنوان جامعه شناسی آگاه و مسلمان مطرح بوده و استقلال رأی و نظرشان محرز می باشد. و کتاب نهج البلاغه که به حق به عنوان « اخوالقرآن » یاد می شود و بی شک پس از قرآن کریم، گران قدرترین میراث جهان اسلام است به عنوان مجموعه ای شامل اندیشه و گفتار انسانی کامل و وارسته که در تمام عرصه های زندگی پربار و پربرکت خویش چون خورشید درخشانده و شعاع آن بر همه پرتو افکننده است. نهج البلاغه این منشور انسان سازی و هادی اجتماعی و سیاسی، دریای معرفت بیکران، حاوی مسائل

^۱ - دلشاد تهرانی، مصطفی؛ « طایر فرخ پی: کمالات انسانی در نهج البلاغه »: نشر دریا: ۱۳۷۹، ص ۱۸.

^۲ - جعفری، محمدتقی؛ صص ۲۳ و ۳۲.